

I. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

*Глинська Н. В.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального
процесу, криміналістики та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України*

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто основні напрями сучасної кримінальної процесуальної політики, що є принциповими для формування адекватного уявлення про концептуальні основи сучасного кримінального процесу України. Автором з'ясовано форми реалізації цієї політики у нормотворчій та правозастосовній діяльності, визначено характер її впливу на модифікацію правозастосовної діяльності в сучасних умовах побудови правової держави.

Ключові слова: кримінальна процесуальна політика, концептуальні основи, сучасний кримінальний процес, правозастосування, кримінальні процесуальні рішення, гуманізація.

В статье рассмотрены основные направления современной уголовной процессуальной политики, которые принципиальны для формирования адекватного представления о концептуальных основах современного уголовного процесса. Автором установлены формы реализации этой политики в нормотворческой и правоприменительной деятельности, определен характер влияния процессуальной политики на модификацию правоприменительной деятельности в современных условиях построения правового государства.

Ключевые слова: уголовная процессуальная политика, концептуальные основы, современный уголовный процесс, правоприменение, уголовное процессуальное решение, гуманизация.

Визначальними для формулювання концептуального бачення моделі сучасного кримінального процесу є система теоретичних, правових і праксеологічних положень загального характеру, що визначають зміст та форму кримінального процесу нашої держави. **Теоретичні основи** – су-

купність теоретичних знань, положень юридичної науки, своєрідний гносеологічний фундамент, спираючись на який є можливим сформулювати об'єктивне та достатнє бачення сутнісних і формальних аспектів кримінального процесу. **Правові основи** – це по суті видима складова права, представлена у вигля-

ді сукупності різнопланових правових норм, відображених у змісті зовнішніх їх носіїв, як правило – письмових документів – джерел права, що визнаються державою. Правові основи комплексні та різнопланові за своїм призначенням: одні норми закладають основи реформування, розвитку кримінальних процесуальних інститутів, інші – є засадою для правильної реалізації кримінальної процесуальної діяльності. **Праксеологічні основи** – це своєрідні практичні стандарти кримінального провадження, що формуються під час власне правозастосовної практики з урахуванням кращого досвіду. Такого роду стандарти (правила, вимоги) стосуються оптимальної організації діяльності, інтегрують у собі теоретичні та практичні положення різних наук, мають логічне, юридико-технічне, управлінське, естетичне походження. Вони, будучи адаптованими до кримінальної процесуальної сфери, мають переважно рекомендаційний характер і виконують специфічну нормативно-регулятивну функцію.

Об'єктивними регуляторами кримінальної процесуальної діяльності може бути судова практика (у її широкому розумінні), традиції правозастосовної діяльності (неформальні практики правозастосування). В основі орієнтації на відповідні судові рішення, попередньо ухвалені у подібних правових ситуаціях суддями тієї самої чи вищестоящої інстанції, має бути принцип переконливості такої практики для конкретного правозастосовника («переконуючий прецедент»). Орієнтація на судову практику має безпосереднє значення для підвищення ефективності кримінального провадження.

Вважаємо, що одним з таких найбільш суттєвих чинників, що впливає на формулювання концептуальних основ сучасного кримінального процесу, є *кримінальна процесуальна політика*. Остання є своєрідним адаптом соціальних потреб та очікувань суспільства від процедури вирішення кримі-

нально-правового конфлікту. Звичайно ідеологічним підґрунтям кримінальної процесуальної політики як різновиду правової політики є сукупність правових цінностей, що домінують у суспільстві на його конкретному історичному етапі розвитку. Якщо ж враховувати той факт, що сьогодні в Україні відбувається суттєва трансформація правової ідеології, в тому числі й у сфері кримінального процесу, потреба в дослідженні основних тенденцій кримінальної процесуальної політики видається вкрай актуальною.

Дослідженням сутності правової політики та її різновиду – кримінальної процесуальної політики, за різних часів опікувалися С. В. Бажанов, В. П. Беляєв, В. С. Зеленецький, А. Б. Кіреєв, О. В. Малько, Н. І. Матузів, Г. М. Мінковський, О. І. Олександров та ін. Утім як чинник формування концепту сучасного кримінального процесу кримінальна процесуальна політика у науці ще не розглядалась.

Автор статті ставить перед собою мету в контексті дослідження концепту сучасного кримінального процесу виявити основні вектори впливу кримінальної процесуальної політики на його формування та змістовне наповнення. Для досягнення цієї мети нами ставилися наступні завдання: з'ясувати форми реалізації кримінальної процесуальної політики; виявити її основні напрями, що є важливими для формулювання та змістовного наповнення концепту сучасного кримінального процесу.

Кримінальна процесуальна політика, будучи за своєю суттю державною стратегією та тактикою розвитку кримінального процесуального права та його застосування, своєрідним «відношенням влади до розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ» [1, с. 8], як і будь-яка інша правова політика, здебільшого проявляється у законотворчому процесі та об'єктивується у законах та інших правових актах концептуального характеру (державних концепціях,

програмах тощо¹). Причому, як влучно зазначав В. С. Зеленецький, будь-яка політика, у тому числі кримінально-процесуальна, не зводиться до декларативного проголошення соціальної доцільності боротьби зі злочинністю. Остання проходить певний процес свого послідовного формування, а потім і реалізації [2, с. 245]. Так, основні риси реалізації кримінальної процесуальної політики в законодавчому напрямку, як правило, «співзвучні» із нормативно визначеними принципами кримінального процесу. В цьому сенсі доречно звернути увагу на те, що в новому Кримінальному процесуальному кодексі України, прийнятому в 2012 році (далі – КПК), в якості засад кримінального провадження в окремій главі закріплено низку прогресивних фундаментальних положень, які цілком відповідають міжнародним стандартам у сфері забезпечення прав людини, що містяться у Конституції України, Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадські та політичні права, інших міжнародно-правових документах. Такі імперативні положення, що визначають сутність національного кримінального процесу, як принцип верховенства права, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла та іншого володіння особи та інші засади кримінального провадження, перелічені у ст. 7 КПК, синхронізують усю систему норм кримінального процесуального права у дусі створення надійної основи для ефективного забезпечення прав та свобод людини – найважливішої цінності, що визнавалась основним пріоритетним напрямом (ідейною складовою)

¹ Яскравим прикладом об'єктивізації кримінальної процесуальної політики є Концепція реформування кримінальної юстиції України, що була затверджена Указом Президента України від 08 квітня 2008 року № 311/2008, та фактично заклала основу реформування кримінального процесуального законодавства в Україні (див.: Офіційний сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>).

реформування кримінального процесуального законодавства України протягом останніх 20 років.

Тому на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства цілком можна констатувати, що новий КПК цілком віддзеркалює домінуючі ідейні уявлення щодо сутності кримінального процесу як засобу вирішення кримінально-правового конфлікту та унаочнює такі основні напрями кримінальної процесуальної політики, як пошук компромісів (оптимального балансу) між вирішенням публічних завдань кримінального процесу та забезпеченням захисту прав і свобод окремих осіб у сфері кримінального провадження, розумність у застосуванні заходів процесуального примусу, гуманізація кримінального процесуального законодавства та практики його застосування; суттєва диференціація процесуальної форми, запровадження примірювальних процедур та ін.

Однак реалізація кримінальної процесуальної політики безумовно полягає не лише в законодавчій, а й у правозастосовній площині. Як влучно в цьому контексті зазначає О. І. Олександров, «... суть кримінальної, кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики полягає не в самому факті наявності або реалізації кримінальних чи кримінально-процесуальних законів, навіть юридично бездоганих, а у втіленні в правових законах, а потім і в правомірній поведінці людей ідей справедливості, свободи, поваги невід'ємних прав і свобод людини, формальної рівності» [1, с. 8]. Відповідно правозастосувач має докласти чимало зусиль, щоб ті чи інші принципові норми були реалізовані у найефективний спосіб та досягли своєї мети. Тому цілком можна стверджувати, що безпосередньою формою реалізації кримінальної процесуальної політики у сфері правозастосування, її відображенням є сама судова практика як «результуюча, певний сукупний досвід розгляду окремих категорій справ судами» [3, с. 35].

Адже сам процес ухвалення кримінальних процесуальних рішень (далі – КПР) є політичним за своєю природою, оскільки передбачає реалізацію тієї чи іншої дискреції, що є атрибутивною ознакою самого поняття рішення, чи пов'язаний з ситуаційною конкретизуючою діяльністю правозастосовника. Як зазначає А. О. Козявін, «...про процесуальну політику може йти мова в усіх випадках, коли підстава прийняття того чи іншого процесуального рішення в законі зазначається через достатність доказів чи даних або коли його законність ставиться у пряму залежність від розкриття в описово-мотивувальній частині різних оцінних понять» [4, с. 150]. Звідси логічним є наділення належної якості рішень, що приймаються в перебігу здійснення управлінської (кримінальної процесуальної) діяльності, високим політичним значенням.

У контексті визначення основних напрямів кримінальної процесуальної політики, що є суттєвими для з'ясування концепту сучасного кримінального процесу, в тому числі й його змістовного наповнення, перш за все, слід вказати на об'єктивну історичну обумовленість побудови кримінального процесу у тій чи іншій державі політичним відношенням до індивідууму як члена суспільства, ступенем поваги прав і свобод особи на конкретному історичному етапі розвитку. Як влучно з цього приводу висловився відомий революційний вчений І. Я. Фойницький, «...побудова кримінального судочинства знаходиться у тісному взаємозв'язку із положенням особи у державі. При абсолютизмі та державній безправності особи обвинувачений стає предметом дослідження, що не має прав сторони, є представленим суду як матеріал у справі; засоби судового примусу досягають найвищого ступеню розвитку, особисте затримання обвинуваченого та катування стають загальним правилом. І, навпаки, чим вільніше особа у державі, тим більш повноправним є обвинувачений у кримінальному процесі» [5, с. 13].

На сьогодні із зміною конституційно закріпленої ієрархії соціальних цінностей обґрунтовано змінився й погляд на призначення судової та прокурорсько-слідчої діяльності, найважливішою функцією якої є забезпечення прав і свобод осіб у сфері кримінального провадження. Відповідно, одним з основних напрямів кримінальної процесуальної політики є гуманізація, на рівні правозастосування обумовлює необхідність досягнення оптимального (розумного) балансу особистих і публічних інтересів при вирішенні різних завдань кримінального провадження із максимально можливим забезпеченням прав учасників процесу. Інакше кажучи, вектор гуманізації кримінальної процесуальної політики передбачає відмову від використання жорстких заходів усякий раз, коли існує можливість вирішити завдання кримінального провадження при мінімальному обмеженні прав особи. Такий напрям обумовлює необхідність та підвищує значення дотримання в правозастосовній діяльності таких стандартів, як справедливість і розумність, що застосовують на самостійне дослідження [6, с. 372–445].

В умовах визнання людини найвищою цінністю у суспільстві стрімко підвищується й *соціальна роль процесуального (зокрема, судового) рішення як основного засобу захисту порушеного права*. В умовах єдиного правового простору незалежно від особливостей окремих судових систем і судової практики в різних країнах судові рішення повинно відповідати низці загальних принципових вимог-критеріїв. Відповідно до позиції Консультативної ради європейських суддів базовими вимогами до судового рішення є їх обґрунтованість і вмотивованість (що є важливими аспектами права на справедливий суд), зрозумілість (чіткість і доступність стилю мови тексту), однозначність й своєчасність (чи досягнення правильного результату у швидкий спосіб). Причому в розрізі сучасних очікувань користувачів судових послуг,

важливою є не лише правова якість фактичного рішення як така, а й тривалість, прозорість ведення судового процесу, спосіб спілкування судді зі сторонами та спосіб звітування судової влади про свою роботу перед суспільством [6].

Вважаємо, що викладені риси – нормативи «високої якості» судового рішення, повною мірою відносяться й до всіх інших процесуальних рішень (вихідних, проміжних і підсумкових) з огляду на їх системне значення та визначений вплив на досягнення загального результату у вигляді справедливого вирішення справи по суті. Лише сукупність доброякісних процесуальних рішень, прийнятих у межах одного і того ж кримінального провадження, є закономірним шляхом ефективного вирішення його завдань.

Варто зазначити, що концепція процесуальної форми як невід'ємної сутнісної ознаки кримінального процесу безпосередньо залежить від того значення, яке надається процедурним механізмам у загальній ідеології побудови кримінального процесу в державі. Як відомо, у правовій державі процедурні механізми набувають особливого значення, оскільки вони є гарантом прав людини у разі її конфлікту з державою. В умовах новітнього кримінального процесуального законодавства, яке надає застосуванню до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури значення завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК), питання належної нормативної регламентації послідовності вчинення сукупності дій, що складають його зміст, стає однією з основних умов ефективності відповідної процесуальної діяльності. З огляду на це детальну алгоритмізацію процесу прийняття КПР та чітке врегулювання процесуальної форми КПР не слід розглядати як надмірну формалізацію, оскільки в правовій державі вимога закону щодо дотримання процесуальної форми вчинення тих чи інших дій, закріплення їх результатів є, насамперед, гарантом достовірного встановлення фактів, що мають правове

значення для провадження, а ніж «ідеальність» здійснення регламентованої законом процедури. Формалізація процесу здійснення кримінальної процесуальної діяльності, з одного боку, надає можливість її суб'єктам мати чітке уявлення щодо передбаченої законом процедури, можливих рішень органів та осіб, які здійснюють провадження, тобто забезпечує правову визначеність у цих питаннях, а, з іншого – звужує простір для дискреції, вільного розсуду та суб'єктивізму при застосуванні норм права, що сприяє прозорості правозастосовної діяльності.

Водночас процедура вирішення правових питань не є самоцінністю у відриві від якісної визначеності того результату, що отримується в перебігу здійснення правозастосовної діяльності. Інакше кажучи, дотримання належної правової процедури під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності (форми) можна розглядати лише як додаткову гарантію якісного правосуддя, проте аж ні як самоцінність у відриві від змісту цієї діяльності. Відповідно, процесуальна форма має бути оптимальною у своїй складності: з одного боку – містити достатньо процесуальних механізмів, що забезпечують реалізацію її призначення (достовірне встановлення фактів при дотриманні прав і законних інтересів учасників, дисциплінування правозастосувачів та інших учасників правовідносин), з іншого – бути розумно простою, щоб не створювати непотрібних формальних перепон для здійснення швидкого та ефективного розслідування і судового розгляду. Адже за підсумком метою кримінального процесу є не здійснення самого провадження, і навіть не забезпечення прав його учасників, а справедливе вирішення кримінально-правового конфлікту між особою та державою й своєчасне поновлення порушених прав.

Екстраполюючи викладені методологічні положення стосовно правової регламентації технології ухвалення КПР, варто зазначити наступне. Визнаючи явну прогресивність сучасної тенденції

до спрощення правосуддя, диференціації процесуальної форми, все ж таки слід застерегти проти того, щоб таке спрощення не поширювалося на процедурні правила прийняття та оформлення процесуальних рішень. Будь-яке послаблення вимог до їх змісту (особливо в описово-мотивувальній частині) може й трохи скоротити загальний строк провадження, проте посилить роль суб'єктивізму при прийнятті рішень, що безумовно шкідливо позначиться на гарантіях прав осіб, щодо яких такі акти приймаються. У зв'язку з викладеним на позитивну оцінку заслуговує насичення нового КПК низкою положень, що спрямовані на нормативну деталізацію вимог, що до нього ставляться. До таких, зокрема, слід віднести нормативне врегулювання змісту багатьох процесуальних рішень слідчого та прокурора, зокрема, деталізація вимог до описово-мотивувальної частини таких актів; закріплення в законі вимоги стосовно вручення учасникам кримінального провадження копій процесуальних рішень, а також в окремих випадках матеріалів, що обґрунтовують правильність їх прийняття тощо.

Так, необхідно відмітити, що одним із вузлових у новій ідеології кримінального процесу є змагальність. Остання обумовлює підвищення значення дотримання при ухваленні КПК вимоги їх обґрунтованості та вмотивованості. Адже лише належно вмотивовані КПК є необхідною передумовою ефективної реалізація особами, чийх інтересів стосується ухвалене рішення, права на предметне оскарження таких актів. Більше того, неодмінним атрибутом (обов'язковим елементом) мотивування КПК, що ухвалюються в перебігу складної (змагальної) процедури, стає наведення у тексті таких рішень докладної оцінки доводів сторін, що були ними висловлені (усно чи

письмово) щодо суті правових питань, які були вирішені у конкретному КПК.

Звичайно, викладене стосується лише окремих аспектів кримінальної процесуальної політики та не претендує на повне охоплення її суттєвих рис на сучасному етапі правового розвитку суспільства.

У контексті визначення *основних напрямів кримінальної процесуальної політики*, які є суттєвими для з'ясування концепту сучасного кримінального процесу, в тому числі і його змістовного наповнення, слід вказати на *гуманізацію*, що на рівні правозастосування обумовлює необхідність досягнення оптимального (розумного) балансу особистих та публічних інтересів при вирішенні різних завдань кримінального провадження із максимально можливим забезпеченням прав учасників процесу (відмова від використання жорстких заходів усякий раз, коли існує можливість вирішити завдання кримінального провадження при мінімальному обмеженні прав особи); приділення у правовій державі особливої уваги наявності високоякісних процедурних механізмів, у тому числі детальної нормативній алгоритмізації процедури прийняття КПК та вимог до його змісту та форми; змагальність як вузловий елемент у новій ідеології кримінального процесу (підвищення значення дотримання при ухваленні КПК вимоги їх обґрунтованості та вмотивованості).

Видається доцільним здійснювати подальше дослідження проблеми впливу кримінальної процесуальної політики за такими *напрямами наукових розвідок*: 1) розробка проблеми впровадження основних ідейних положень кримінальної процесуальної політики до законодавчої та правозастосовної сфери; 2) концептуальна розробка проблем оптимізації процесуальної форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Александров А. И.* Государственно-правовая политика в сфере уголовного судопроизводства: состояние, проблемы, решения / А. И. Александров // Российский следователь. – 2008. – № 15. – С. 8–11.
2. *Зеленецький В. С.* Кримінально-процесуальна політика України / В. С. Зеленецький // Правова система України: історія, стан та перспективи: [5 т.]. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – Х.: Право, 2008. – С. 239–256.
3. Судебно-правовая политика в современной России: вопросы теории и практики: монография / В. П. Беляев, А. Б. Киреев. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 168 с.
4. *Козьявин А. А.* Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства / А. А. Козьявин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 272 с.
5. *Фойницький І. Я.* Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницький; [под ред. А. В. Смирнова]. – СПб.: Альфа, 1996. – Т. 1. – 607 с.
6. *Глинська Н. В.* Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: монографія / Н. В. Глинська. – К.: Істина, 2014. – 588 с.
7. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp? Ref=CCJE\(2008\) OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3](https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp? Ref=CCJE(2008) OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3).

Hlynska N. Criminal procedural policy as a formation factor of modern criminal procedure concept.

The article describes the main trends of contemporary criminal procedural policies that are fundamental to the formation of an adequate understanding about concept of modern criminal procedure. Those directions are: humanization, that at the level of law-enforcement activity accounts for achieving optimal (reasonable) balance private and public interests in solving various problems of the criminal proceedings with the greatest possible protection of rights of the trial participators (avoiding the use of harsh measures every time there is the opportunity to solve the problem of criminal proceedings with minimal restriction of individual rights); paying in a legal state special attention to the presence of high procedural mechanisms, including detailed normative algorithmic procedures of making criminal procedural decisions and requirements to its content and form; adversarial as a modal element of a new ideology of criminal procedure (increase compliance value while making criminal procedural decisions requirements of justification and motivation). An essential attribute of criminal procedural decisions argument, which are adopted in the course of complex (competitive) procedures, guidance is in the text of these decisions detailed assessment of the parties' arguments that they were expressed (orally or in writing) on the cours of the legal issues, resolved in a particular decision.

Keywords: *criminal procedural policy, concept, modern criminal procedure, law-enforcement activity, criminal procedure decisions, humanization.*

Стаття надійшла до редакції журналу 20.09.2016 р.